

२०७४

श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ

- ताराप्रसाद न्यौपाने

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह, तृतीय सत्रको
पाठ्यांश (नेपाली.७२५) को प्रयोजनका निम्ति
प्रस्तुत

शोधप्रबन्ध

शोधकर्ता

ताराप्रसाद न्यौपाने

दर्शनाचार्य तह, तेस्रो सत्र

नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर

२०७४

श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह, तृतीय सत्रको पाठ्यांश (नेपाली. ७२५) को प्रयोजनका निमित्त प्रस्तुत 'श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ' शीर्षकको शोधप्रबन्ध ताराप्रसाद न्यौपानेले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोध कार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
शोधनिर्देशक
प्रा. केशव सुवेदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत दर्शनाचार्य तहका विद्यार्थी ताराप्रसाद न्यौपानेले नेपाली केन्द्रीय विभागमा प्रस्तुत गरेको श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्धलाई नेपाली विषयमा दर्शनाचार्य उपाधिको प्रयोजनका निम्ति स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधप्रबन्ध मूल्याङ्कन समिति :

१. प्रा. डा. महादेव अवस्थी

निमित्त विभागीय प्रमुख एवम् आन्तरिक परीक्षक

२. प्रा. केशव सुवेदी

शोधनिर्देशक

३. प्रा. मोहनराज शर्मा

बाह्य परीक्षक

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधप्रबन्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालयको मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, नेपाली केन्द्रीय विभागअन्तर्गत दर्शनाचार्य तह तेल्लो सत्रको पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । शोध कार्य आफैमा जटिल कार्य भएकाले अरुको सहयोग विना यस्तो कार्य असम्भवप्राय नै हुन्छ । यस्तो दुरुह कार्य सम्भव तुल्याउनका लागि विभिन्न व्यक्तित्वको सहयोग आवश्यक हुन्छ ।

प्रस्तुत शोधकार्य श्रद्धेय गुरु प्रा. केशव सुवेदीज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार गरिएको हो । यस शोधकार्यका क्रममा आफ्नो महत्त्वपूर्ण सुझाव एवम् यथोचित निर्देशन दिएर अमूल्य सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरुप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी शोधका क्रममा भएका कमीकमजोरी सच्याउन मार्गनिर्देश गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. महादेव अवस्थीज्यूप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभागका साथै विभागीय प्रमुख श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमज्यूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यमा सामग्री सङ्कलन र विश्लेषणका क्रममा आवश्यक सहयोग र अमूल्य सुझाव प्रदान गर्नुहुने शोधनायक श्रद्धेय कवि श्यामलज्यूप्रति विशेष आभार व्यक्त गर्दछु ।

मेरो उन्नति र सफलताको कामना गर्ने र आफ्ना दुःखलाई मेरा सफलतामा साट्ने मेरा परिवारजनप्रति सदैव कृतज्ञ छु । प्रस्तुत शोधप्रबन्धलाई पूर्णता दिन निरन्तर उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुका साथै आवश्यक सहयोग गर्नुहुने मेरी श्रीमती उर्मिला ढकालप्रति सदा आभारी छु ।

अन्तमा प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा निहित सकारात्मक पक्षहरू मेरा अग्रज, प्रेरक एवम् गुरुवर्गबाट प्राप्त ज्ञान र प्रेरणाका उपज हुन् भने यसमा भएका त्रुटि तथा कमजोरीहरू मेरा आफ्नै भूल र अज्ञानका परिणाम हुन् भन्ने कुरा विनम्रतापूर्वक स्वीकार गर्दै यस शोधकार्यमा प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याउने समस्त गुरुवर्ग, मित्रजन एवम् मेरा शुभेच्छुकप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति: २०७४ चैत्र ५

शोधकर्ता

ताराप्रसाद न्यौपाने

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

शोधसार

१. विषय परिचय

प्रस्तुत शोधप्रबन्धको शीर्षक श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ रहेको छ । नेपाली साहित्यको सिर्जना एवम् समीक्षाका क्षेत्रमा सं. २०३० को दशकदेखि सक्रिय रहेका कवि श्यामलका नेपाली कविताका क्षेत्रमा *तपाईंहरू मार्फत* (२०४४), *लयब्रह्म* (२०६०), *हतारमा यात्रा* (२०६८) कविता सङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन् । प्रस्तुत शोधकार्यमा संस्कृत साहित्यशास्त्रीय ध्वनिवादी सिद्धान्तका कोणबाट उनका उल्लिखित सङ्ग्रहहरूका कविताको अध्ययन गरिएको छ ।

ध्वनिवाद काव्यको व्यञ्जना सामर्थ्यको अध्ययन गर्ने संस्कृत साहित्यशास्त्रीय सिद्धान्त हो । यस सिद्धान्तले सामान्य कथनबाट साहित्यलाई पृथक् तुल्याउने कारकका रूपमा कुनै पनि अभिव्यक्तिमा अन्तर्निहित ध्वनि सामर्थ्यलाई लिई यसलाई काव्यको आत्माका रूपमा अधि सारेको छ । त्यसैले यसले काव्यको मूल्यनिरूपण तथा श्रेणी विभाजनको आधार पनि काव्यमा अन्तर्निहित ध्वनि सामर्थ्यलाई नै बनाएको छ । 'ध्वनि' काव्यको केन्द्रीय तत्त्वका रूपमा रहने अर्थ वा भावसँग सम्बन्धित छ । व्यञ्जना वृत्तिलाई मूल आधार बनाई साहित्यिक रचना र त्यसमा निहित सौन्दर्यको विवेचना गर्ने ध्वनि सिद्धान्तका आधारमा कविताको अध्ययन गरिनु औचित्यपूर्ण देखिन्छ । त्यसैले प्रस्तुत अध्ययनमा कवि श्यामलका कविताहरूका कुनकुन तहमा के कस्तो ध्वन्यार्थ निहित छ भन्ने मूल प्राज्ञिक जिज्ञासा राखी उक्त कविताहरूमा निहित ध्वन्यार्थको निरूपण गरिएको छ ।

२. समस्याकथन

श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको अध्ययन प्राज्ञिक शोधकार्यबाट सत्यापन गरिनु पर्ने ज्ञानात्मक विषय हो । उनका कविताहरूमा सन्निहित विविध अध्ययनीय पक्षहरूमध्ये कविताको ध्वन्यात्मक पक्ष पनि एक प्रमुख पक्ष हो । कवितामा अन्तर्निहित भाव सघनता, हृदयस्पर्शिता, आह्लादकता आदि मूलभूत वैशिष्ट्यहरूको केन्द्रीय कडीका रूपमा ध्वन्यात्मकता नै रहेको हुन्छ । काव्यमा निहित यही मूल कडीको अध्ययन ज्ञानात्मक विषय हो र यसलाई शोधका प्रक्रियाको अवलम्बन गरी त्यसैअनुसार अध्ययन विश्लेषण गरी निष्कर्षसम्म पुग्नु आवश्यक छ । त्यसैले प्रस्तुत

शोधकार्य श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको निरूपण गर्ने मूलभूत प्राज्ञिक समस्यामा केन्द्रित रहेको छ र यसै शोधसमस्यासँग सम्बन्धित निम्नलिखित शोध प्रश्नहरूको समाधान पहिल्याइएको छ :

- (क) श्यामलका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा केकस्तो ध्वन्यार्थको अभिव्यञ्जना पाइन्छ ?
(ग) श्यामलका कवितामा प्रकरणका तहमा ध्वन्यार्थको अभिव्यञ्जना केकसरी भएको छ ?

३. अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्य कवि श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको अध्ययन गर्ने मूल उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । यस उद्देश्यलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार निर्धारण गरिएको छ :

- (क) श्यामलका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको निरूपण गर्नु र
(ग) श्यामलका कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको निरूपण गर्नु ।

४. शोधको सीमाङ्कन

कवि श्यामलद्वारा रचित *तपाईँहरू मार्फत* (२०४४), *लयब्रह्म* (२०६०) र *हतारमा यात्रा* (२०६८) कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । कविले आफ्नो तेस्रो कविता सङ्ग्रह (हतारमा यात्रा, २०६८) प्रकाशन गर्दा पूर्वप्रकाशित उल्लिखित दुई सङ्ग्रहलाई पनि त्यसैमा समावेश गरी तिनलाई पुनः प्रकाशन गरेका छन् । यसरी एउटै ग्रन्थमा प्रकाशित उल्लिखित तीन वटा सङ्ग्रहहरूमध्ये *तपाईँहरू मार्फत*मा चौध वटा, *लयब्रह्म*मा सत्र वटा र *हतारमा यात्रा*मा एक्काइस वटा गरी जम्मा बाउन्त वटा कविता रहेका छन् । प्रस्तुत शोधकार्यमा कवि श्यामलद्वारा रचित उल्लिखित तीन वटा सङ्ग्रहका पाँचपाँच वटा कवितालाई सोद्देश्यमूलक नमुनाका रूपमा छनोट गरी तिनबाट अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको अध्ययन गरिएको छ । ध्वनिसिद्धान्तले काव्यमा अभिव्यञ्जित ध्वनिको स्वरूप, आश्रय र कोटिलाई समेट्ने भएकाले ध्वनिको अध्ययन क्षेत्र निकै व्यापक र गहन रहेको छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्यमा अध्ययनको विशिष्टताका लागि ध्वनिवादी सिद्धान्तअन्तर्गत ध्वनिको आश्रयगत आधारको कोणबाट मात्र निर्धारित कवितामा निहित ध्वन्यार्थको विश्लेषण गरिएको छ । यस क्रममा श्यामलका कवितामा प्रयुक्त पद, पदावली, वाक्य र प्रकरणका तहमा निहित ध्वन्यार्थको निरूपण गरिएको छ । यसका साथै श्यामलका कविताहरूबाट अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको निरूपणका लागि उक्त ध्वन्यार्थको निर्धारक पृष्ठभूमिको समेत संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ । यिनै पक्षहरू यस अध्ययनका सीमाका रूपमा रहेका छन् ।

५. अध्ययन विधि

५.१. सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत अध्ययन कार्य साहित्यिक विषयक भएको हुँदा यसमा तदनुरूपकै सामग्री सङ्कलन विधिको उपयोग गरिएको छ । यस क्रममा पुस्तकालयीय कार्यबाट मुख्य सामग्रीका रूपमा कवि श्यामलद्वारा रचित *तपाईंहरू मार्फत*, *लयब्रह्म* र *हतारमा यात्रा* गरी तीनवटा सङ्ग्रहका पाँचपाँच वटा कवितालाई सोद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिद्वारा प्रतिनिधि नमुनाका रूपमा छनोट गरिएको छ । ती कविताहरूमा प्रयुक्त ध्वन्यार्थको विश्लेषणका लागि आवश्यक सैद्धान्तिक पर्याधारसम्बद्ध ग्रन्थ, लेख, आलेखहरू पुस्तकालयीय कार्यबाट सङ्कलन गरी तिनको पठनबाट उपयोगी सामग्री प्राप्त गरिएको छ । त्यसैगरी सम्बन्धित विषय क्षेत्रका पूर्वाध्ययन अन्तर्गतका पुस्तक, लेख तथा शोध प्रतिवेदनका पठनबाट समेत उपयोगी सामग्री प्राप्त गरिएको छ ।

५.२. सामग्री विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधकार्यमा निर्धारित उद्देश्यहरूको प्राप्तिका लागि उपर्युल्लिखित विधिबाट सङ्कलित सामग्रीहरूको विश्लेषण संस्कृत साहित्यसिद्धान्तका रूपमा रहेको ध्वनिवादका आधारमा गरिएको छ । यस क्रममा कविताबाट अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको निर्धारक पृष्ठभूमिको विवेचना गरी यसै पृष्ठभूमिमा टेकेर ध्वनिको आश्रयगत आधारका रूपमा रहेका पद, पदावली, वाक्य र प्रकरणका तहबाट अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थको विश्लेषण गरिएको छ ।

६. शोधप्रबन्धको सङ्गठन

प्रस्तुत शोधकार्यलाई सन्तुलित र व्यवस्थित ढङ्गले प्रस्तुत गर्नका लागि निम्नानुसारका परिच्छेद, शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा सुसङ्गठित गरी शोधप्रबन्ध तयार गरिएको छ :

परिच्छेद एक : शोध परिचय

परिच्छेद दुई : ध्वनि सिद्धान्त र कविता विश्लेषण ढाँचा

परिच्छेद तीन : श्यामलका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ

परिच्छेद चार : श्यामलका कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ

परिच्छेद पाँच : अध्ययनको निष्कर्ष

७. अध्ययनको निष्कर्ष

श्यामलका कवितामा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ शीर्षकको प्रस्तुत शोधप्रबन्धमा निर्धारित शोधसमस्या, उद्देश्य, अध्ययन विधि र सीमाङ्कनअन्तर्गत रही गरिएको अध्ययनबाट निःसृत निष्कर्षको सारांशलाई निम्न बुँदाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. श्यामल नेपाली कविता लेखनका क्षेत्रमा वि.सं. २०३० को दशकको आरम्भदेखि प्रवेश गरी हालसम्म क्रियाशील रही यस क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान दिन सफल कवि हुन् । वर्तमानसम्म उनका *तपाईंहरू मार्फत*, *लयब्रह्म* र *हतारमा यात्रा* गरी जम्मा तीन वटा कविता सङ्ग्रह प्रकाशित छन् । सङ्ख्यात्मक दृष्टिले हेर्दा उनका कविता थोरै नै देखिन्छन् परन्तु गुणवत्ताका दृष्टिले भने तिनले काव्यात्मक मूल्य, गरिमा र ओजको यथेष्ट उचाइ प्राप्त गरेका छन् ।

२. कवि श्यामलका कविताहरूमा निहित ध्वन्यार्थको निर्धारक पृष्ठभूमिका रूपमा कवि स्वयंको प्रगतिवादी विचारनिहित आन्तरिक वैचारिक पृष्ठभूमि र उनका कविताको रचना समयको नेपालको राजनीतिक, सामाजिक आदि बाह्य परिवेशगत पृष्ठभूमि रहेका छन् ।

३. श्यामलका कविताहरूमा ध्वनि सिर्जना गर्ने मूल सामग्री तिनमा प्रयुक्त पद, पदावली र वाक्य नै हुन् । उनका कवितामा प्रयुक्त विशिष्ट पद, पदावली र वाक्यहरूलाई अभिधेयार्थमा वा लक्ष्यार्थमा अर्थ्याउँदा कि त तिनको अर्थ नै स्पष्टिन्न वा त्यसरी अर्थिए पनि कविताको मूलमर्म वा भावबोध हुन सक्दैन । उनका कतिपय कविताहरू तिनमा प्रयुक्त कुनै खास पद, पदावलीको व्यञ्जना नअर्थ्याइकन सिङ्गो कविताको मर्म वा भावबोध गर्न नसकिने प्रकृतिका छन् । उदाहरणस्वरूप 'घोडाको मृत्यु', 'लुतो' 'हतारमा यात्रा', आदि कवितालाई लिन सकिन्छ । त्यसैले सामान्य पद, पदावलीहरू पनि उनका कवितामा नवीन अर्थको सञ्चार गर्न सक्षम बनेका छन् । कवितामा प्रयुक्त ध्वन्यात्मक पद, पदावलीहरू ती प्रयुक्त भाषिक परिवेश, सन्दर्भ र स्थानमा जति नवीन र अर्थगत विविधताको सञ्चार गर्न सक्षम छन्, वाक्यात्मक तहमा हेर्दा पनि उत्तिकै अर्थसौन्दर्यका द्योतक बनेका छन् । तिनको अर्थचारुता सोहोरिएर वाक्यात्मक तहमा भन्नु विस्मयकारी तवरले प्रस्फुटित भएको छ । कवितामा प्रयोग गरिएका कतिपय वाक्यहरूले एकभन्दा बढी अर्थसमेत ध्वनित गरेका छन् । तिनै पद, पदावली र वाक्यहरूबाट निर्मित सिङ्गो कवितात्मक प्रकरण कविताको समग्र व्यञ्जनात्मक कथको प्रकटीकरण गर्न सफल रहेको छ । पद, पदावली र वाक्यमा सौन्दर्यकारक बन्न पुगेको अर्थगत विविधतामा तहगत रूपमा

क्रमशः विशिष्टीकरण हुँदै र पुनः नवीनताको सिर्जना हुँदै सिङ्गो कवितात्मक प्रकरणमा पुग्दा समग्र ध्वन्यात्मक कथ्यको निर्माण भएको छ ।

४. श्यामलका कविताहरूमा पद, पदावली, वाक्य र प्रकरण सबै तहबाट ध्वन्यार्थको सिर्जना गरिएको छ । ध्वन्यार्थको तहगत प्रस्तुतिका दृष्टिले हेर्दा उनका कवितामा पदका तहमा भन्दा पदावलीका तहमा र त्यसभन्दा वाक्यका तहबाट बढी ध्वन्यार्थको सिर्जना गरिएको छ । उनका सबैजसो कविताबाट प्रकरण ध्वनिको सिर्जना भएको छ । यद्यपि मात्रात्मक र गुणात्मक दुवै दृष्टिले हेर्दा सापेक्षतः वाक्यका तहबाट नै बढी ध्वन्यार्थ सिर्जना भएको देखिन्छ । *तपाईंहरू मार्फत् र हतारमा यात्रा* सङ्ग्रहका देशमा वाक् स्वतन्त्रतामा अङ्कुश लागेका बखतमा रचिएका कवितामा बढी ध्वन्यात्मक पद, पदावलीको प्रयोग गरिएको छ भने खुला प्रजातान्त्रिक परिवेशमा लेखिएका कवितामा तिनको प्रयोग कम गरिएको छ । समय र परिवेशका सापेक्षतामा फरकफरक सङ्ग्रहका कवितामा प्रयुक्त ध्वन्यात्मक पद, पदावली र वाक्यको परिमाणमा अन्तर रहे पनि ध्वन्यात्मक मूल्यलाई भने उनका कविताले दहोगरी आत्मसात् गरेका छन् । यही ध्वन्यात्मकताको उपस्थितिले नै उनका कविताहरूको गुणवत्ता अभिवृद्धिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ र नेपाली कविताको समसामयिक धाराअन्तर्गत सशक्त गद्य कविका रूपमा कवि श्यामलको पहिचान स्थापित भएको छ ।

५. कवि श्यामलका कविताको व्यङ्ग्य समकालिक परिवेशबारे सुसूचित पाठकका लागि सहजबोध्य भए पनि सामान्यजनका लागि भने दुर्बोध्य नै रहेको देखिन्छ । त्यसैले उनका कविताले प्रतिभावान् एवम् उच्चबौद्धिक पाठकको अपेक्षा गर्दछन् । श्यामलका कविताहरूबाट रस, अलङ्कार र वस्तु यी तीनै स्वरूपको ध्वनिको प्रकटीकरण भएता पनि प्रमुख रूपमा वस्तुध्वनिको प्रकटीकरण भएको छ । त्यसैले काव्यको कोटिका दृष्टिले वर्गीकरण गर्दा उनका कविता ध्वनिकाव्यका श्रेणीमा रहेकाले उत्तम काव्यका कोटिमा पर्दछन् ।

६. श्यामलका उल्लिखित तीन वटा कविता सङ्ग्रहको प्रकाशन समय र परिवेशानुरूप तिनमा सङ्गृहीत कविताहरूमा निहित प्रकरणगत ध्वन्यार्थमा पनि विविधता रहेको छ । नागरिकका प्रजातान्त्रिक हकअधिकारमाथि प्रतिबन्ध लगाइएको र विद्यमान शासन व्यवस्थाका विरुद्धमा सङ्घर्ष चलिरहेको समयावधिमा रचना गरिएकाले तात्कालिक राजनीतिक एवम् सामाजिक परिवेशसम्बद्ध विषय *तपाईंहरू मार्फत* (२०४४) सङ्ग्रहका कविताहरूको प्रमुख व्यञ्जना विषयका रूपमा रहेको छ । यस

सङ्ग्रहका कविताहरूबाट तात्कालिक शासन व्यवस्थाका कारण सिर्जित अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, उत्पीडन आदिको विरोध अनि स्वतन्त्र, न्यायपूर्ण र समतामूलक समाज निर्माणको आग्रहनिहित प्रगतिवादी वैचारिक भावधारा अभिव्यञ्जित भएको छ ।

७. कवि श्यामलको *लयब्रह्म* (२०६०) सङ्ग्रहका कविताहरूमा निहित प्रकरणगत ध्वन्यार्थलाई दृष्टिगत गर्दा यस सङ्ग्रहका कविताहरूबाट तात्कालिक अवस्थामा राष्ट्रिय राजनीतिक दलहरूमा देखापरेको विभाजन, गुटगत सङ्कीर्णता, सत्तालिप्सा र आफ्नो मूल लक्ष्यइतरका ससाना विषयहरूमा अल्झिने प्रवृत्तिको विरोध, देशमा विद्यमान लैङ्गिक, जातीय, क्षेत्रीय असमानता र उत्पीडनको विरोध, सरकार र विद्रोही पक्षबीचको द्वन्द्व र युद्धका कारण देशले भोगेको हत्याहिंसा र भयग्रस्त परिवेशको चित्रण, जनताका प्रजातान्त्रिक हकअधिकारमाथि अङ्कुश लगाउने अधिनायकवादी राजतन्त्रको विरोध र त्यसका विरुद्धको आन्दोलनको समर्थन, विकासका नाउँमा बढिरहेका विकृति, विसङ्गतिहरूको विरोध, अन्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा भइरहेका अन्याय अत्याचारको सन्दर्भ आदि विविध विषयको अभिव्यञ्जना भएको छ ।

८. कवि श्यामलको *हतारमा यात्रा* (२०६८) सङ्ग्रह उनका अघिल्ला सङ्ग्रहहरूजस्तै देशको विशिष्ट समय र परिवेशको दर्पणका रूपमा रहेको छ । यस सङ्ग्रहका कविताहरूबाट प्रकरणका तहमा तात्कालिक माओवादी विद्रोहीहरूद्वारा क्रान्तिका नाउँमा गरिएका ज्यादतीको विरोध, सङ्कटकालीन परिवेशको चित्रण, सामन्तवादी विचार, व्यवहार र निरङ्कुशतन्त्रको विरोध, लोकतान्त्रिक आन्दोलनको समर्थन तथा त्यसको सफलताको सङ्केतन, देशमा बढ्दै गरेको साम्प्रदायिक एवम् जातीय विद्वेषको विरोध, क्रान्तिका नाउँमा अवलम्बन गरिएको हिंसात्मक बाटो गलत भएको विचार आदि सम्बद्ध विषयवस्तु एवम् भावको अभिव्यञ्जना भएको छ ।

९. कवि श्यामलका उल्लिखित तीनवटा कविता सङ्ग्रह नेपालको राजनीतिक एवम् सामाजिक क्षेत्रमा देखापरेका तीन पृथक् तथा ऐतिहासिक दृष्टिले विशेष महत्त्वपूर्ण कालखण्डको प्रतिनिधित्व गर्ने साहित्यिक दस्तावेज हुन् । उनको पहिलो सङ्ग्रहका रूपमा रहेको *तपाईंहरू मार्फत* कविता सङ्ग्रहले पञ्चायतकालको, दोस्रो सङ्ग्रह *लयब्रह्म*ले बहुदलीय प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना भएपछिको कालखण्डको र तेस्रो तथा पछिल्लो *हतारमा यात्रा* कविता सङ्ग्रहले लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको प्रारम्भिक समयको प्रतिनिधित्व गरेका छन् । श्यामल मूलभूत रूपमा समय र परिवेशसचेत कवि हुन् । उनले भोगेको

समय र परिवेशको खोलुवाबाट नै उनका कविताहरूको ध्वन्यात्मकता स्पष्टिन्छ । यस दृष्टिबाट हेर्दा उनका कविता तात्कालिक परिवेशप्रतिकै वैचारिक प्रतिक्रिया हुन् भन्न सकिन्छ । तात्कालिक परिवेशमा नेपालमा देखापरेका विभिन्न राजनीतिक दल र तिनले अवलम्बन गरेका विविध विचारधारामध्ये कविको वैचारिक पृष्ठभूमि र संलग्नतासमेतबाट उनी वामपन्थी वैचारिक धारको निकट रहेको देखिन्छ । त्यसैले उनका कविताका आँतमा उक्त वामपन्थी वैचारिक पक्ष निकै सशक्त रूपमा उपस्थित छ, यद्यपि त्यो नाङ्गो तवरले नभई कलाच्छादित रूपमा रहेको छ । कवितामा प्रस्तुत विचार तत्त्वबाट कलाको सीमा अतिक्रमण नगरिएकाले काव्यिक न्यायको प्रतिपादनमा कवि सफल भएका छन् ।

विषयसूची

विषय विवरण	पृष्ठ सङ्ख्या
परिच्छेद एक	
शोध परिचय	१ - ७
१.१. विषय परिचय	१
१.२. समस्याकथन	२
१.३. अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४. पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५. शोधको औचित्य र महत्त्व	५
१.६. शोधको सीमाङ्कन	६
१.७. अध्ययन विधि	६
१.७.१. सामग्री सङ्कलन विधि	६
१.७.२. सामग्री विश्लेषण विधि	७
१.८. शोधप्रबन्धको रूपरेखा	७
परिच्छेद दुई	
ध्वनि सिद्धान्त र कविता विश्लेषण ढाँचा	८-२५
२.१. ध्वनिको सैद्धान्तिक परिचय	८
२.२. 'ध्वनि' शब्दको व्युत्पत्ति	९
२.३. ध्वनिको परिभाषा	११

२.४. ध्वनिको वर्गीकरण	१२
२.५. ध्वनिका दृष्टिले काव्यको वर्गीकरण	१३
२.६. काव्य/साहित्यमा ध्वनिको स्थान	१५
२.७. ध्वनि सिद्धान्तका आधारमा कविता विश्लेषण ढाँचा	१९
परिच्छेद तीन	
श्यामलका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	२६-८१
३.१. विषयप्रवेश	२६
३.२. श्यामलका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	२६
३.२.१. <i>तपाईंहरू मार्फत्</i> सङ्ग्रहका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	२६
३.२.१.१. 'घोडाको मृत्यु' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	२८
३.२.१.२. 'निर्वाचन र गल्लाहरू' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	३१
३.२.१.३. 'रङ्गहरू' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	३४
३.२.१.४. 'देश दृश्य' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	३७
३.२.१.५. 'छाला' कवितामा पद-पदावलीका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	४०
३.२.२. <i>लयब्रह्म</i> सङ्ग्रहका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	४३
३.२.२.१. 'लुतो' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	४३
३.२.२.२. 'दुःस्वप्न' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	४७

३.२.२.३. 'रातको हुम्ला' कवितामा पद-पदावलीका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	५९
३.२.२.४. 'सम्भ्रान्त' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	५७
३.२.२.५. 'विकास पण्डित' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	६०
३.२.३. <i>हतारमा यात्रा</i> सङ्ग्रहका कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	६३
३.२.३.१. 'हतारमा यात्रा' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	६४
३.२.३.२. 'मैला कपडामा विद्यार्थी' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	६७
३.२.३.३. 'हत्याराको आत्मालाप' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	७९
३.२.३.४. 'खराब समय' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	७३
३.२.३.५. 'नित्य प्रार्थना' कवितामा पद, पदावली र वाक्यका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	७९
परिच्छेद चार	
श्यामलका कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	८२-१०८
४.१. विषयप्रवेश	८२
४.२. <i>तपाईंहरू मार्फत</i> (२०४४) सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	८२
४.२.१. 'घोडाको मृत्यु' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	८२
४.२.२. 'निर्वाचन र गल्लाहरू' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	८४
४.२.३. 'रङ्गहरू' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	८६

४.२.४. 'देश दृश्य' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	८९
४.२.५. 'छाला' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	९१
४.३. लयब्रह्म (२०६०) सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	९२
४.३.१. 'लुतो' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	९२
४.३.२. 'दुःस्वप्न' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	९५
४.३.३. 'रातको हुम्ला' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	९६
४.३.४. 'सम्भ्रान्त' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	९९
४.३.५. 'विकास पण्डित' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१००
४.४. हतारमा यात्रा (२०६८) सङ्ग्रहका कविताहरूमा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१०२
४.४.१. 'हतारमा यात्रा' कविताको प्रकरणमा तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१०२
४.४.२. 'मैला कपडामा विद्यार्थी' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१०३
४.४.३. 'हत्याराको आत्मालाप' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१०४
४.४.४. 'खराब समय' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१०६
४.४.५. 'नित्य प्रार्थना' कवितामा प्रकरणका तहमा अभिव्यञ्जित ध्वन्यार्थ	१०८
परिच्छेद पाँच	
अध्ययनको निष्कर्ष	१०९-११३
सन्दर्भ सामग्री सूची	११४-११५
परिशिष्ट	